

**TÜRK TARİHİNDE
İPEK YOLU
HÂKİMİYETİ VE
ÇİN'İN
TÜRKİSTAN'I İLK
İSTİLA PROJESİ**

Yaşar BEDİRHAN

Selçuk Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Tarih
Araştırma Görevlisi.

GİRİŞ

Bilindiği üzere, Asya kıtası yer yüzünün en büyük kara parçası olup 44 milyon km² ile birinci sırada yer almaktadır. Bu kara parçasının ise tam orta yeri ve bir bakıma bu ana kitlenin kalbi mesabesinde yer alan kısma, tarihte ve bugün ORTA-ASYA denilmektedir. Bir çok kaynakta ise Orta Asya'nın Coğrafi sınırları, Batıda Hazar Denizi, Doğuda Kadirkan (Kıngan) dağları, Kuzeyde boydan boya Kuzey kutbuna kadar uzanan Sibiry, Güneyde, Batıdan Doğuya doğru,, Süleyman, Hindukuş dağları Pamir Yaylası, Altın dağları, Tibet (Nan şan) ve Çin Seddi ile sınırlandırılmış olup, yüz ölçüm itibarı ile büyük Asya Kıtasının 1/3'ü yani 15 milyon km² kadar bir alana sahip büyük bir ülkedir.

Bu kadar geniş bir coğrafi mekana sahip olan Orta Asya, Tarih boyunca bağrında barındırdığı Türklerin de Anavatanı olmuştur. Orta Asya'da yaşayan Türk halkının medeniyet itibarıyla Coğrafi şartlar elverdiği ölçüde "*Bozkır veya Atlı Medeniyet*" yanında "*Yerleşik Medeniyete*"de mensup olduklarını biliyoruz. Çünkü Orta Asya'yı Kuzey ve Güney olarak ikiye bölen Tanrı dağları, Türk halkların yerleşme ve medeni yaşantıları itibarı ile de hemen hemen bir sınır vazifesi görür. Tanrı

dağlarının Güneyinde yer alan bölgede yaşayan Türk halkı yerleşik medeniyete mensup haklar olmasına karşılık, Tanrı dağlarının kuzeyinde yer alan ve daha çok uçsuz bucaksız bozkırların, geniş çöllerin ve yüksek yaylaların yer aldığı Kuzey Orta Asya halkı ise daha çok yarı göçebe bir medeniyetin sahibi, bozkır veya atlı medeniyet de denilen medeniyete mensup olmuştur.¹

Türklerin Orta Asya' da yaşadıkları uzun yüz yıllar boyunca, çevresinde yer alan komşu ülkeler ve milletlerle medeni ve ticari münasebetlerini sürdürmek için bir çok ticaret yollarına sahip olduklarını biliyoruz. Çünkü bir takım medeni, siyasi ve askeri ihtiyaçlarının giderilmesi için yola olan ihtiyaç, insanın fizyolojik yapısında kan damarlarına olan ihtiyacı gibidir. Kanın dolaşımı nasıl damarlar sayesinde mümkün oluyor ise, iktisadi sosyal ve siyasi-askeri açıdan ülkeler ve milletler arası karşılıklı ihtiyaçların giderilmesi de böylece büyük yolların açılması ile mümkün olmuştur. İşte ipek yolu da dahil başlıca büyük ticaret yolları böyle bir ihtiyaçtan dolayı kendiliğinden açılmış olan milletler ve kıtalararası yollardır. Bu açıdan bakıldığında Türk Yurtları ile Çin ve diğer ülkeler arasında milattan önceki yıllarda geniş bir ticari faaliyetin varlığından söz edebiliriz.

Özellikle Tarihi kaynakların ortaya koyduğu üzere Doğu Batı arasındaki ticari faaliyetler hem deniz yolu, hem de karayolu ile yapılmakta idi.² Karayolunun başlangıç noktası Çin idi. Lo-Yang'dan batıya doğru devam eden kervan yolu, bugünkü Kansu eyaletindeki Tun-Huang'da ikiye ayrılıyordu. Kuzeyde Tun- Huang, Hami, Turfan, Karasar, Kuşa, Kaşgar, Fergana ve Maveraü'n-nehr, yani Aşağı Türkistan, güneyde Tun-Huang, Hotan, Yarkend, Pamir vadileri ve Baktériye ile devam eden yay şeklindeki bu iki yol sık sık çöller ve dağlar ile kesintiye uğramasına rağmen Çin kitleleri ile Hint-Avrupa kitlelerinin asgari teması sağlanmasına, ticaret ve dinin Makedonyalı İskender'in haleflerinin Yunan Sanatı ile Afganistan'ın atlı budist misyonerlerinin geçtiği yol olma özelliğini de korumuştur.³

İpek Yolu, uzun tarihi boyunca bütünüyle veya kısım kısım olmak üzere, ticaret, seyahat, dini ziyaret, askeri sefer, siyasi temas, haberleşme,

¹ Gök Alp, C; Kaynaklara göre Orta Asya' nın Önemli Ticari Ve Askeri Yolları, ANKARA, 1973, s.3, KUANTEN, L. *İmperial Nomads, A History of Central Asia, 500-1500*, U. S. A. 1968. s.20-25.

² ÖZERGİN, M.Kemal; "İpek Yolu", *Boğaziçi Der.* S.38-39, İst. 1985, s.14 vd.

³ GRAUSSET, R, *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. R. Uzmen), İSTANBUL, 1980, s.12

köle sevkıyatı v.b. gibi bir çok amaçlarla kullanılmıştır. İpek Yolu üzerinde gidip gelmiş kervanlarla yalnız tacirler değil, elçilik heyetleri, gezginler, din adamları (misyonerlik amacıyla veya din seferine çıkmış hacılar), maceraperestler de seyahatlerde bulunurdu.

Devletler savaşa girdiklerinde ordularını onun yol boyundan götürürlerdi. Bütün bunlar arasında, dünyanın en uzun karayolunda ticaret amacıyla türlü malların taşınması ağır basmıştır. Kaynakların verdikleri bilgilere göre, her yıl birkaç kez, mesela Çin'den ve Türk yurtlarından büyük kervanlar hazırlanır, bunlar batı pazarları için çok büyük değere sahip olan başta İpek ve dokumalar olmak üzere çeşitli mallar gönderilirdi.

İpek Yolları aracılığı ile canlı bir ticari faaliyete konu teşkil eden emtiaya gelince, Doğu (Çin, Çinhindi, Hind ve Seylan)'nun ihraç malları listesinde başlıca şu emtialar yer almakta idi. Çin' de binlerce yıl batı pazarları için özenle hazırlanan İpek ve onun türlü dokumaları başta olmak üzere, ayrıca porselen, kağıt, süs eşyası, yeşim taşı, akik,⁴ yırtıcı hayvanlar, batıda bulunmayan kuşlar, kürkler, deriler, Keşmir yünleri, misk, inciler, lâk(kırmızı boya), biber, zencefil, tarçın, karanfil, Hind Sünbülü, Hindistan cevizi, değerli tahta (abanoz, mobilya ve sandaΓtahtaları)⁵

İpek Yolları sadece kervanlarla doğunun ve Çin' in mallarını değil, Orta Asya Türk Yurtlarının ürünlerini mesela; kılıç. Kalkan, demir, zırh, deri ve kürklerin yanı sıra el- Makdisi'nin kitabında yer alan ve Aşağı Türkistan (İslâm kaynaklarından Maverai'n-nehr)'ın en önemli şehirlerinden ve zengin ticaret merkezi olan Buhara, Semerkant ve diğer bölgelerinden; Sabun, halı, bakırdan mamul kandiller, kurşun mamulleri, abadan Paltolar, Kürkler, anber, bal, makaslar, iğneler, bıçaklar, kılıçlar, ok-yay, etler, Türk ve Slav soyundan gelen köleler ki-/ Roma'nın ısrarla talep ettiği ithal malları arasında İran, Ermeni ve Kafkas ülkelerinden getirilen köle ve haremde istihdam olunan hadımlar önemli yer tutar- Seramik kaplar ve mutfak eşyaları İpek Yolu'ndan gidip İslâm ve Batı memleketlerine aktarılıyordu.⁶

⁴ MAZAHİRİ, A; *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. B. Üçök), İSTANBUL, 1972. s. 343.

⁵ GÖKALP, C, a. g. e. s. 12. daha geniş bilgi için bkz. BEDİRHAN, Yaşar, *Orta Çağda İpek Yolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları*, (Basılmamış Y.Lisans Tezi) Konya, 1994, s.32 vd.

⁶ HİTTİ, P. K; *İslam Tarihi*, C. I. (Çev.S.Tuğ.) İSTANBUL, 1989, s.531, LEVİS, B; *Tarihte Araplar*, (Çev.H.D.Yıldız) İSTANBUL, 1979, s.107.

Mezopotamya'nın ihraç malları arasında nakışlı kumaşlar, zift, hurma yer almakta idi. İran'ın ihraç mallarına gelince, bunların başlıcasını sinir ilacı otu, değerli ve yarı değerli taşlar ve hurma teşkil ediyordu. Arabistan yarımadasından İpek yolu vasıtasıyla Doğuya ihraç edilen mallar arasında özellikle tapınaklarda kullanılan bir nevi tütsü (buhur), lavanta imalinde kullanılan mür (bir çeşit sarı sakız) ve beslem ile sümbül yağları zikrolunabilir.

Batının daha doğrusu Roma' nın Orta ve Uzakdoğu ülkelerinde olan ihracatına gelince, bunların başlıcasını kadifeler, bronz ve demir madenleri, erguvâni kaftanlar, tezyin edilmiş gümüş tabaklar, sofrta takımları ve boyalı resimler teşkil etmekte idi. Kaynaklara göre, Roma' nın yıllık ithalâtı 100 milyon sesters(sikke) olup bunun 55 milyonu Hind' e geri kalanı da Çin ve Orta doğu ülkelerine gitmekte idi.⁷

A-TİCARİ FAALİYETLERİN DOĞURDUĞU HUN-ÇİN SİYASİ MÜCADELELERİ

Tarihin hemen her devrinde ülkelerarası dış ticaret devletlerin yakın ilgisine mazhar olmuş, bu bakımdan, devletlerarası siyasi ve askeri mücadelelerin en önemli sebebini de ticari menfaatler teşkil etmiştir.

Çin' den başlayıp batıya doğru giden ticari ve aynı zamanda askeri ulaşım yolu olan ipek yolu, Hunlar'ın ilk devirlerinden itibaren Türk Yurtlarından geçtiği için Çin ile Hunlar arasında sürekli bir mücadele konusu olmuştur. Bu mücadeleler Çinlilerin yazılı tarihlerinde bütün safhalarıyla yer almıştır.

Dünya ticaretinin bu büyük yolunun açık tutulmasını temin etmek, Hanlar döneminden Kubilay' a kadar Çin siyasetinin ezeli endişelerinden biri olmuştur. Bizim için de Hun Türklerinden itibaren Uygur Hakanlığının sonuna kadar aşağı yukarı 1000 yıl müddetle Türklerin ve Çinlilerin hakim olmak istediği bu yol, bir ana hedef vasfını taşımıştı.⁸Bu bakımdan Türkler karşısında Çin, İpek Yolu transitini kendi elinde tuttuğu müddetçe müdafaa da kalmayı tercih etmiş, Türkler de Çin'e sık sık yaptıkları baskı ile onu zayıf durumda tutup İç Asya' da İpek Yolunu elinde tutmak ve hükmünü yü-

⁷ GÖKALP, C. a. g. e. s.13-14.

⁸ KAFESOĞLU, İ, **Türk Bozkır Kültürü**, ANKARA, 1987, s.114

rütme istemişlerdir. Yoksa bir kısım Avrupalı ve Çinli müverrihlerin iddia ettikleri gibi, "*Türklerin Çinlilere karşı bu harpleri, sırf eğlence için yapacak kadar kötü ve vahşi*"⁹ olmaktan ziyade bilakis iktisadi çıkarların çatışması sonucudur.

Hunlarla Çinliler arasındaki ilk mücadelenin iktisadi amaçlı olarak M.Ö. 150-247 yılları arasında yaşamış olan Chan Sülalesi zamanında olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰ M. Ö. dönemlerde Çinlilerin Hun topraklarına yapmış oldukları akınları daha çok Kuzey batıdaki Çin' den Türk yurtlarına giden İpek Yolunun önemli bir geçidi olan Kao-Chüch geçidine yönelik olmuştur. Çünkü Çin' den çıkıp Türk ülkelerine ve dolayısıyla batıya giden yol buradan geçiyordu.¹¹

İpek yolunun geçtiği bölgeleri ve bu bölgelerde oluşan zengin şehirleri, bir taraftan Roma ve Part İmparatorluğu, diğer taraftan Çin ile Hun İmparatorluğu hakimiyetleri altına almak için savaşmışlardır. Tarihin en eski devirlerinden itibaren Hun'lar Kuzey'de Altaylar üzerinden, Çinliler doğuda Tuen-Huang geçitlerini ellerinde tutarak bu son derece önemli ticaret yolu olan İpek Yolu'nu kontrol altına almak için aralıksız mücadele etmişlerdir.¹²

Hun atlıları daha ilk devirlerden itibaren zaman zaman ortaya çıkıp, batıya giden Çin kervanlarının yollarını kesiyorlar ve hücum ediyorlardı. Bunun için de Çin kervanları dış ülkelerde uğradıkları zarar ve ziyandan sürekli şikayetçi oluyorlardı.¹³ Çinliler de hem bunu bahane ediyorlar ve hem de onlar için önemli olan İpek Yolunun kontrolünü elinde tutarak Çin kervanlarından önemli ölçüde gelir elde eden ve zenginleşen Hunların elinden İpek Yolu hakimiyetini kapmak istiyorlardı.¹⁴

Hunlarla Çinliler arasındaki siyasi ve askeri mücadelelerin nasıl başlamış olduğu hakkında sarıh bilgiye sahip değiliz, ancak daha M.Ö. III. Asrın ortalarından başlayarak M.S. II. Asrın sonlarına kadar oldukça uzun bir süre devam eden Hun-Çin mücadelesinin temelinde yatan asıl nedenin de Çin'den Batı ülkelerine giden İpek Yolunun oluşturmuş olduğunu tarihi kaynaklar açıkça ortaya koymaktadırlar.

⁹ EBERHARD, W; *Çin Tarihi*, T.T.K. ANKARA, 1980, s.38

¹⁰ EBERHARD, W; a. g. e. s 3 8

¹¹ ÖGEL, B; *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.I. Kültür Bakanlığı Yayınları, İSTANBUL, 1981, s.368

¹² ÖGEL, B, a. g. e. s.59

¹³ ÖGEL, B, a. g. e. s.59

¹⁴ GRAUSSET, R, a. g. e. s. 62

M.Ö. III. Yüzyılın ikinci yarısında kendini toparlayıp, büyük bir devlet olma yoluna giren Çin, çok geçmeden batıya uzanmaya çalıştı. Çin kaynaklarına göre batıdaki topraklarda yaşayan milletler ticaretin sağladığı imkanlarla oldukça zenginleşmişlerdi. Doğu Türkistan' dan batıdaki Fergana'ya kadar ki topraklarda irili ufaklı birçok hanlıklar yer almıştı. Bu devletler üzerindeki hakimiyeti ilk kez büyük Hun İmparatoru Mete (Motun) (M.Ö. 209-174) sağlamıştı. Bölgede gittikçe güçlenen Hun devleti, 176 yılında sınırları içerisinde Asya kıtasında yaşayan hemen bütün ulusları katmış ve bir bayrak altında toplamıştı. Mete'nin M.Ö. 176 tarihinde Çin İmparatoruna göndermiş olduğu bir mektuptan da anlaşıldığına göre, yalnız İç Asya Türk devletine bağlı kavim ve şehir devletçiklerinin sayısı 26 idi¹⁵ Onlar işlerinde bağımsız hareket ediyor, dış münasebetlerde Hun devletine bağlı bulunuyorlardı.¹⁶ Bu durumda Çin devleti, büyük gelir kaynağı olan ihraç mallarına (ipek vb.) batıdaki ülkelerde yeni pazarlar bularak satışı artırmak amacıyla kendi ülkesinden oralara uzanan topraklardaki başka milletlere ulaşabilmek için Hunlarla uğraşması gerekiyordu. Bunun için de Çine komşu devlet olan Hun İmparatorluğunun gücünün kırılması, Hun' un hakimiyeti altında yaşayan diğer ulusların Hun hakimiyetinden kopartılarak, Çin'in yüksek hakimiyetinin tanıtılması ve böylece ticaret yollarının kendi eli altında tutularak askeri güvenlik içinde bulundurulması yolunda bir siyaset izlenmesi gerekiyordu.¹⁷

Bu dönemde Çin imparatorluğunun Hunlarla ilk ciddi ekonomik ilişkiye Han sülalesi (M.Ö. 206, M.S. 220)¹⁸ devrinde girdiğini görüyoruz. Batı memleketleri ile ilişkilerin gerekliliğine inanan¹⁹ ve bunu ilk kestiren önceki Han soyundan hükümdar Wu-ti (M.Ö. 141-189) olmuştur.²⁰ Batısındaki Hun Türkleri hakimiyetinin yıkılması yolunda geniş ölçüde çalışmalara giren Wu-ti, Hunlara karşı kendine müttefik aramaya koyuldu.

Bir çok tarihçi, imparator Wu-ti'yi Fransız Kralı XIV. Lui ile kıyaslar²¹ Wu-ti, hükümdarlığını genişletmek, ticaret yollarından daha fazla fay-

¹⁵ EBERHARD,V; a. g. e. s. 89,90, KAFESOĞLU,İ, a. g. e. s. 60, RASONY,L;Tarihte Türklük, ANKARA,,1988,s.66

¹⁶ ÖZERGİN, M. K; a. g. m. s.7

¹⁷ EBERHARD,V; Çin Tarihi, s. 87-90, ÖZERGİN, M. K; a. g. m. s. 5-7.

¹⁸ EBERHARD,V; a. g. e. s. 85

¹⁹ ÖGEL,B; Hun Tarihi, C. II, s.12

²⁰ EBERHARD,L; Çin Tarihi, s.86, ÖZERGİN, M; a. g. m. s. 7.

²¹ BOULNOİS,L; The Silk Road, LONDON, 1966, s. 34

dalanmak ve batıdaki topraklardan vergi alabilmek için ilk defa Çin siyasetine değiştirdi ve yeni taktikler uygulamaya başladı. İmparator Wu-ti ilk defa kalabalık ordular teşkil ederek Hun hakimiyetinin yıkılmasını hedef tutan planlarını tatbik sahasına koydu²². Propagandayı arttırdı, böylece Hun İmparatorluğunun hakimiyet sahasında bulunan ve Türk Yurtlarından geçmekte olan İpek Yolu için fiili mücadeleye başlamış oldu.²³

Büyük tarihçi W. Eberhard; İmparator Wu-ti'nin Hunlara karşı ilk defa top yekun bir saldırı başlatarak Orta Asya tarihinde yeni bir dönemi başlatmasının sebebini şu şekilde izah etmektedir;

"Bunun sebebi ve hedefi ise, bilhassa Orta Asya yoluyla gelen Ön Asya eşyaları yüzünden Orta Asya ile ticaretin artmış olması idi. Ticaret yolu batı şhansi ve Kansu'dan doğu Türkistan' a gidiyordu. Bu sıralarda Hunlar Türkistan'a giden yollara hakimdiler ve ticaret yolunu değiştirebilir yahut kesebilirlerdi. Böylece Çin' in kervanlarının muntazam vasıl olabilmeleri ve yağma edilmemeleri için, ticaret yollarını doğrudan doğruya kendi kontrolleri altına almakta büyük faydalar vardı. Böylelikle Çinlilerle Hunlar arasında M.Ö. 133'ten M.Ö. 119 yılına kadar inkıtasız olarak devam eden savaş devri başlamış oluyordu"²⁴

Aşlında Orta Asya ile yapılan ticaretten yalnızca tüccarlar değil, ticaret yollarının geçtiği yollardaki Çin memurları da büyük kazançlar elde ediyorlardı. Bundan başka Hunların Kansu' da siyasi bir iktidar kazanmaları da yine Çin tehlike teşkil ediyordu. Çünkü bu suretle yine Çin için tehlike teşkil eden Tibet'lilerle Hun Türkleri birleşebilirler ve müştereken Çin'e hücum edebilirlerdi.²⁵

B-ÇİN' İN TÜRKİSTANI İLK SİYASİ VE EKONOMİK İSTİLA PROJESİ

Çin İmparatorluğunun Han sülalesi döneminde, komşuları büyük Hun devleti dışında kendisinden oldukça uzakta yer alan Türkistan bölgesindeki küçük şehir devletleriyle olan ilişkilerinin başlangıcı oldukça ilginç-

²² KAFESOĞLU, İ; *Türk Milli Kültürü*, İSTANBUL, 1992. s. 44.

²³ BOULNOİS,L; *a. g. e.* s. 34

²⁴ EBERHARD, W; *a. g. e.* s. 93-95, krş, BOULNOİS,L; *a. g. e.* s. 35

²⁵ EBERHARD, W; *a. g. e.* s. 94, ÖGEL,B; *a. g. e.* C. I, s. 546, KUANTEN,L; *İmperial Nomads*, PANSİLVANYA, 1979, s.15 vd. BOULNOİS,L; *a. g. e.* s 36, vd.

tir²⁶ Diplomatik, askeri ve ekonomik alanlarda kurulan bu ilk ilişkilerin Çin ve Orta Asya Türk tarihine yeni bir sayfa eklediği söylenebilir.

Çin kaynakları da "Hsi Yü" (Batı memleketleri) adı altında geçen Türkistan ve ona yakın bölgeler henüz, Çinlilerce tanınmamaktaydı. Çok sayıda şehir devletçiklerini barındıran bu bölge, siyasi birlikten yoksun ve sürekli olarak Hun ve Çin devletleri arasında büyük mücadelelere sahne olmuş, sık sık el değiştirmişti.²⁷ Wu-ti'nin İmparator olduğu sırada bu batı memleketleri, Hunların hakimiyeti altında bulunuyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mete' nin Çin İmparatoruna M.Ö. 176 yılında yazmış olduğu mektupta Hunlar bu bölgenin tek hakimi durumundaydı.²⁸

M.Ö. 206.M.S.220 yılları arasında, Çin'i yöneten Han sülalesi devri, özellikle Orta Asya ve Çin ile ilgili olarak sosyal, siyasi ve ekonomik yönlerden önemli gelişmelerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Orta Asyada büyük bir siyasi ve askeri güç olarak karşımıza çıkan ve varlığı M.S. 200' lü yıllara kadar devam eden büyük Hun devleti de Han dönemiyle çağdaş kabul edilebilir. Tarihçilerin bildirdiklerine göre, her iki devletin arasındaki ilişkilerin tarihi geçmişi hakkında kesin bilgiler bulunmasa da, bu ilişkilerin, denge bakımından, ilk önceleri Hunlar lehine gelişmiş, ancak Hun devletinin zamanla zayıflaması ile de Çin lehine gelişme göstermeye başlamıştır²⁹.

İmparator Wu-ti'nin başa geçmesiyle birlikte Çin'in iç ve dış politikasında büyük değişiklikler meydana gelmiş, böylece Wu-ti, Çin ve Orta Asya tarihinde yeni ve önemli boyutlar kazandırmıştır. İmparatorun Çin' in dışında, özellikle Türkistan bölgesiyle ilişki kurmaya çalışması, ona tarihte ayrı bir yer kazandırmıştır. Bu adımı atmasındaki en büyük etken, Hunlara karşı siyasal bir üstünlük kurmaktır. Çin ve Orta Asya tarihi açısından önem taşıyan bu politikasının nedenlerini tarihçi W; Eberhard, şu ana noktalarda toplamaktadır:

a-" Hükümet merkezine her taraftan nadide eşyalar geliyordu. Bilhassa Orta Asya yoluyla gelen ön asya eşyaları yüzünden Orta Asya ile tica-

²⁶ ONAT , A; "Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler", **BELLETEREN**, C.LIV.s.914.

²⁷ ÖGEL, B; **a. g. e.** C.I. s. 441, ONAT, A; **a. g. m.** s. 915

²⁸ ÖGEL, B; **a. g. e.** C.I.s.441, KAFESOĞLU, İ; **a. g. e.** s.60.

²⁹ TOGAN, Z.V; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s.40, ONAT, A; **a. g. m.** s. 914, KAFESOĞLU, İ; **a. g. e.** s.59.

ret artmıştı.³⁰ Batı ticaretinin yoğunlaşması ile, Çin' in önünde yepyeni bir ufuk açılmıştı."

b-" Bu sıralarda Hunlar Türkistana giden yollara hakimdiler ve ticaret yolunu değiştirebilirler, veyahut da kesebilirlerdi. Bunun için Çin' in bu yolları kendi hakimiyetine almalarında büyük menfaatleri vardı³¹.

c-Hunlar sürekli olarak kuzeyden Çin başkentine kadar varan baskılar ve yağma akınlar yapıyorlardı.

d-Hunların Kansu'daki hakimiyetleri tehdit edici boyuttaydı. Eğer güneylerindeki Tibetlilerle de anlaşılırsa bu durum Çin için çok kötü sonuçlar doğururdu. Bunun için bu iki gücü biribirinden uzak tutmak gerekiyordu"³²

M.Ö. devirlerde Asyanın en güçlü devleti olan Hun devletinin baskısıyla yaklaşık M.Ö. 200 yıllarında Hun Hükümdarı Mete ile Çin İmparatoru Kao Tzu arasında Orta Asya'nın ilk siyasi ve ekonomik anlaşması yapıldı³³. Hunlarla yapılan bu anlaşma gereğince Çin tarafından Hun devletine verilen verginin miktarı arttırılmış bu durum hem Çin için onur kırıcı bir durum ve hem de hazineye büyük bir yük teşkil etmiştir.

Bütün bunlar Çin İmparatorluğunu Hun devletine karşı yeni tedbirler almaya zorladı. Han döneminin İmparatorlarından olan Wu-ti'nin ilk işi, Hunlara karşı kendisini destekleyecek ve yardım edebilecek bir müttefik aramak olmuştur. İşte bu amaçla ünlü Çin elçisi ve seyyahı Chang Chien, Hun devleti tarafından birkaç kez yenilgiye uğratarak, Türkistan'a yerleşmek zorunda kalan Yüeh Chi'lere gönderilmiştir.³⁴ Bu açıdan Chang Chien'in elçilik seyahati Çin ve Orta Asya tarihi bakımından yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir³⁵.

a- Çin'in Türkistanla Kurmak İstedığı Ekonomik Münasebetler:

Türkistan ile kurulan ilk ekonomik ilişkiler, daha çok resmi bir nitelik taşımaktaydı. Türkistan ve buradaki devletlerin tanınmaya başlamasıyla bazı kişilerin, ticaret yapma yönünde çaba sarf ettikleri görülmektedir. O

³⁰ EBERHARD,W; a. g. e. s.93

³¹ EBERHARD,W; a. g. e. s.95

³² EBERHARD,W;a. g. e. s.95

³³ KAFESOĞLU,İ; a. g. e. s.59,ONAT,A;a.g.m.s.914

³⁴ EBERHARD,W; a. g. e. s.95, LİGETİ,L; a. g. e. s.51, ONAT,A; a. g. m. s.915, BOULNOİS,L; a. g. e. s.25,34,35,vd.

³⁵ ONAT,A; a. g. m. s. 915

zamana kadar dış ticaret çoğunlukla Orta Asyalı tüccarlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Çin' in batıya açılmasıyla Türkistan'ın değişik mallarıyla ilgilenen yalnızca imparator Wu-ti olmamış aynı zamanda kâr etme amacıyla uzak bölgelere giden Çinlilere de rastlanmış olduğu ifade edilmektedir.³⁶ Sayıları önceleri fazla olmamakla birlikte, sonraki Han döneminde bu sayının oldukça artmış olduğu bilinmektedir.³⁷ Bu bakımdan daha sonraki dönemde gelişmiş olarak karşımıza çıkan bu ticaretin başlatılmasında İmparator Wu-ti'nin büyük bir payı olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. O sıralarda çeşitli batı ülkelerinden gelen eşyalar, Çin sarayının ilgi ve beğenisini çekiyor ve bunların sağlanması için de büyük gayretler sarf ediliyordu. Bunlar arasında İmparator Wu-ti'nin hakkında pek çok şey duyduğu Fergana'da yetişen "*İlahi atlar*"a³⁸ sahip olma uğraşısı bilhassa dikkati çekmektedir. Fala inanan İmparatorun, bu "*ilahi Atlar*"ın savaş aracı olmaktan ziyade, "*kendisini ruhlar dünyasına taşıması için getirmek istediği*" yolunda da ilginç rivayetler bulunmaktadır.³⁹ Gelen raporlardan Wusunlar'ın⁴⁰ Fergana'da yetiştirdiği atların daha iyi ve dayanıklı oldukları öğrenildi. ⁴¹İmparator özellikle Fergana'dakilerin daha dayanıklı ve güçlü olduğunu duyunca, bunlara sahip olabilmek amacıyla, o ülkenin kralına bol miktarda altınla bir elçilik heyeti göndermişti. Ancak bu isteğini elde edememiş ve Fergana'ya karşı savaş açmıştı⁴². Bu, Çin' in Orta Asya içlerine doğru ilk askeri harekattır.⁴³ Amacı savaş yoluyla istediği atlara kavuşabilmek ve bölgede prestiji sağlamak, Hunlara karşı bir üstünlük kurmaktır.

Batıdan Çin' e getirilmek istenen yalnızca bu tür iyi cins atlar olmamış, bazı lüks sayılabilecek mallara karşı soylu, nüfuzlu ve zengin kişilerin ilgi gösterdikleri ve bunları temin etmek için girişimlerde buldukları da bilinmektedir⁴⁴

³⁶ EBERHARD,W; a. g. e. s.96

³⁷ ONAT, A; a. g. m. s.918

³⁸ BOULNOIS,L; a. g. e. s.25,26

³⁹ ONAT, A; a. g. m. s.919, BOULNOIS,L, a. g. e. s.25,26 vd.

⁴⁰ Wusunlar hakkında daha geniş bilgi için bkz.ÖGEL,B; "Çin Kaynaklarına Göre Wusunlar" DTCFD, C.6, s.4, ANKARA,1948.

⁴¹ BOULNOIS,L; a. g. e. s.25,26 vd.

⁴² EBERHARD,W; Çin Tarihi,s.96

⁴³ KAFESOĞLU,İ; Türk Milli Kültürü, s.63

⁴⁴ ONAT, A; a. g. m. s.919

b- Çin Elçisi Chang Chi'en' in Türkistan Seyahati

İsa'nın doğumundan tam 138 yıl önce, eski Han sülalesinden büyük imparator, Wu-ti, Chang Chien yönetiminde yüz kadar elçiyi Yüeh-chi (Yüeh-chih)'lere gönderdi.⁴⁵ Wu-ti yönetiminde bulunan ve zaman zaman Hunlara karşı kullanılan bu topluluk, Mete Han tarafından batıya sürülünce, Ta-Yüan (Batı Türkistan)'a yerleşmişti⁴⁶. Hunlar Çinlilerin en tehlikeli düşmanları oluyordu. Wu-ti de gönderdiği elçilerle Yüecileri kendilerine dost edinmek niyetindeydi⁴⁷

Wu-ti'nin ipek Yolu üzerindeki memleket ve kavimleri öğrenmek ve Hunlara karşı bu kavimlerle işbirliği sağlamak maksadı ile batıya gönderdiği yüksek rütbeli bir asker olan Chang-Chien' in gizli vazifesini yaparken Hunlar tarafından yakalandığını⁴⁸ başından sayısız serüvenlerin geçtiğini ve Hunların yanında on yıl kadar tutuklu kaldığını ve hatta Hunların yanında kaldığı süre içerisinde evlendiğini ve bir de çocuğunun olduğunu biliyoruz⁴⁹

Hunların arasında on yıl yaşadktan sonra bir gün bir fırsatını bularak kaçmayı başaran Chang-Chien, doğruca Fergana'da oturan Yüecilerin hakanlarına gider. Hunlara karşı ortak hareket etmeleri yolunda Çin İmparatorunun teklifini iletir. Fakat yeni ülkelerinden memnun olan Yüeciler Hunlar meselesiyle ilgilenmemişler ve elçinin teklifini geri çevirmişlerdi.⁵⁰ Chang-Chien, Hun topraklarında tutsak olarak bulunduğu on yıl sonunda Çin'e dönmüş (M.Ö. 126) ve edindiği bilgiyi, temaslarını ve hükümete tavsiyelerini ihtiva eden mühim bir raporu Çin İmparatoruna takdim etmiş, Çin İmparatoru bundan oldukça memnun olmuş ve Chang-Chien' in bu raporu Çin' in bundan sonraki Türkistan siyasetinde bir rehber vazifesi görmüştür.⁵¹

Chan-Chien'in dediğine göre bugünkü Doğu Türkistan dolaylarında vahalar ve buralarda yaşayan toplumlar vardı. Hazar denizine kadar uzanan

⁴⁵ Yüecilerle ilgili olarak bkz. ÖGEL, B; "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar, I.Yüeciler", DTCFD,C.15.s.1-3,ANKARA,1957.

⁴⁶ KAFESOĞLU, İ; a. g. e. ,s.62

⁴⁷ KAFESOĞLU,İ, a. g. e. ,s.62

⁴⁸ LİGETİ, L; a. g. e. ,s.51-58,krş. KAFESOĞLU,İ; a. g. e. ,s.62

⁴⁹ EBERHARD,W; a. g. e. ,s.96,LİGETİ, L; a. g. e. ,s. 51-58, BOULNOIS,L; a. g. e. s.27,30.31, KOCA,S; a. g. e. ,s.50.51, HEDİN,S; a. g. e. ,s.223

⁵⁰ GROUSSET, R; *Bozkır İmparatorluğu*, s. 51, HEDİN, S; a. g. e. s. 223, LİGETİ, L; a. g. e. s.58, BOULNOIS, L; a. g. e. s. 30, ÖGEL, B; a. g. e. C. I, s. 177.

⁵¹ GROUSSET,R; a. g. e. ,s.51

büyük ülkelerden ve Batının, Hindistan'la, İran' a giden yollarından söz edilmişti⁵².

Chang-Chien bu yolculuklarının sonucunda siyaset bakımından hiçbir şey elde edemedi. Fakat dönüşünde, tüccarların pek doğru olmayan raporlarından başka, haklarında hiçbir şey bilinmeyen uzak batı memleketlerine dair doğru haberler getirdi.⁵³ Verdiği bilgiler büyük ilgi çekti ve Çin'in batıya uzanan yol boyunu, oradaki kavimleri, yaşayışlarını, üretimlerini, güçlerini öğrenmesini sağladı. Chang-Chien'in gerçekleştirdiği bu araştırma raporundan sonra Çin idaresi, dış siyasetinde İpek Yolu üzerinde ehemmiyetle durmaya başlayacaktır⁵⁴.

İşte, M.Ö. II.yy.'dan başlayan bir siyasetle Çin hükümetleri için bu yol üzerindeki hakimiyeti elde tutmak için yapılan mücadeleler askeri seferlerinin, savaşlarının, istilalarının gerçek sebebi olmuştur. İpek Yolu'nun içinden geçtiği Ko-çu ülkesi ile Altı-şehir bölgesi ilk kez M.Ö. son yüzyılın ikinci yarısında 40 yıl kadar Çin istilası altında kaldı⁵⁵ Çinliler Han sülalesi zamanında batı dünyasıyla ilişki kurmuş, artık ticaret ve fikir dünyasında yeni yollar, o tarihlerden itibaren doğudan batıya, batıdan da doğuya doğru açılmaya başlamıştır.⁵⁶

Çin'in ünlü generali Chang-Chien'in Orta Asya gezisi ve bu geziye ilişkin imparatora sunmuş olduğu raporu ile ilgili olarak da ,büyük Türk tarihçisi B. Ögel şu tespitlerde bulunmaktadır;

"Orta Asya hakkındaki ilk bilgileri, Çinlilerin kendi dünyasının dışına açılmaları ile öğrenmeye çalışıyoruz. Bu bilgileri de, ancak Batı Türkistanı gezerek, Çin' e dönmüş olan ünlü Çin seyyahı Chan-Chien ' in raporlarından öğrenebiliyoruz. Bu ünlü seyyah, M.Ö.138 yılında Çin'den yola çıkmış ve M.Ö. 125 yılında da Çin'e geri dönmüştür. Her gördüğü şeyi ve hatta, her bitkiyi bile değerlendiren bu büyük Çin'linin hatıraları ilk Çin tarihçisi olan Şici'nin eserinin 123. Bölümünde yer almaktadır. Her şeyi görebilmiş ve değerlendirmiş olan bu gezgin, bize eski Orta Asya ve Hun tarihi hakkında bir çok değerli şeyler öğretmiştir"⁵⁷ Aslında Chan-Chien'in Tür-

⁵² LİGETİ,L; a. g. e. ,s.51-58, KAFESOĞLU,İ; a. g. e. s.62, BOULNOİS,L; a. g. e. ,s.31

⁵³ HEDİN, S; a. g. e. ,s.224

⁵⁴ BOULNOİS,L; a. g. e. ,s.31

⁵⁵ ÖZERGİN, M.K; a. g. m. s. 7.

⁵⁶ HEDİN, S; İpek Yolu, (Çev. A. Arpad), İSTANBUL, 1974, s. 224.

⁵⁷ ÖGEL,B; a. g. e. ,C.I.s.177

kistan seyahatinin Çin'e kazandırdığı en önemli şey, eskiden beri Çinlilerin kendileri tarafından da, haberleri olmaksızın kullandıkları ticaret yolu (İpek Yolu) olmuştur.⁵⁸ Çinliler kendi ülkelerinden ihraç ettikleri ipekli kumaşların ve çeşitli malların nerelere kadar ulaştıklarını bilmiyorlardı. İç Asya ticaret yollarının karakteristik sistemi yüzünden sevk olunan bu malların son durak yerinin neresi olacağı onlar içinde meçhuldü.

Ancak şimdi Çinliler, memleketlerinden İç Asya'ya bir değil üç yoldan gittiğini ve bu yolların büyük şehirler, zengin kavimler ülkesi olan Türkistan'da tam bir yol şebekesi haline geldiğini iyice öğrenmişlerdi.⁵⁹ Ticaretin kan damarları mesabesinde olan bu yollar Çin'den İç Asya'ya oradan da Hindistan, İran ve batıya gidiyordu.

Şu bir gerçektir ki, Chang Chien'in Çin İmparatoruna sunmuş olduğu raporun, Çin sarayında büyük bir aks ve canlılık uyandıran en önemli ikinci bir kısmında ise, yalnız Çinle kârlı ticaret yapabilecek, içinde savaşçı olmayan insanların yaşadığı zengin memleketlerin ehemmiyetli şehirlerinden ve onların vergiye bağlanabileceklerinden bahis olunmaktadır. Böylece büyük Çin İmparatoru onun raporunu yalnızca dinlemekle kalmamış, vermiş olduğu tavsiyelerini de tutmuştur.⁶⁰

Çin'in İç Asya'ya yönelttiği askeri seferler ve Çin tarihinde hemen günümüze kadar gelenekleşmiş olan Batıya doğru yayılma politikası böylece başlamış oldu.⁶¹ Değerli tarihçi L. Ligeti, Chang - Chen'in İç Asya seyahati hakkında önemli bilgiler vermekte ve bu İç Asya Kristof Kolombus'u ve onun şahsı etrafında, Çin'de insanlar arasında onun için uydurulmuş bir efsane çevresi meydana geldi"⁶² demektedir. Chang - Chien'in İç Asya'ya ve Batı Türkistan'a yapmış olduğu seyahati ve orada gördükleri ile ilgili olarak L.Boulnois; "*The Silk Road*" adlı eserinde özetle şunları söylemektedir:

"Chang - Chien'in Batı Türkistan'a yapmış olduğu seyahatin asıl amacı Fergane idi. Yani Chang - Chien asıl Fergane'ye gitmek için yola çıkmıştı. Çünkü ilk çağlardan itibaren orta çağlar boyunca insanlığın medeniyet beşiği olan, tüccarlar şehri ve aynı zamanda da oldukça zengin bir ülke olan Fergane'nin zenginliğini duymuş ve çok merak etmişti. Chang - Chien,

⁵⁸ LİGETİ, L; a. g. e. ,s.53

⁵⁹ LİGETİ, L ; a. g. e. s. 53.

⁶⁰ LİGETİ, L; a. g. e. s. 53.

⁶¹ KAFESOĞLU, İ; a. g. e. s. 62, EBERHARD, W; a. g. e. s. 96.

⁶² LİGETİ, L ; a. g. e. s. 53.

Fergane'de aslında daha önce efsanevi bir şekilde ismini duyduğu "*İlahi atları*" da görmek istiyordu. Efsaneye göre o atlar, Altay dağlarında muhteşem kısraklarla gökten inen "*göğün aygırları*" ile çiftleşiyor ve dolayısıyla ondan dünyanın en harika atları doğuyordu.

İlk çağlardan beri Hunların Çin'e üstünlük sağlamalarının da altında aslında bu "*kan terleyen atlar*"a sahip olmaları yatıyordu. Chang - Chien'in dikkatini çeken bir başka şey ise, bu bölgede kurulmuş olan 50'ye yakın küçük krallıkların bulunması idi. Aslında hepsi Hun devletine bağlı olan bu hanlıklar oldukça zengindiler. Hunlar ticareti bunlara bırakmış, sadece dış münasebetlerde Hunların buyruğu altında idiler. Chang - Chien seyahati sonrasında İmparatora sunduğu raporunda bu hanlıkların güçlü olmayan askeri teşkilatlarından da bahsetmiş ve gördüklerini bir bir anlatmıştı.⁶³

M. Ö. 138 yılında aslında Hunlara karşı Yüeci (Yüehchih)'lerle bir anlaşma yapması için Orta Asya'ya gönderilen Chang - Chien on yıl sonunda ülkesine geri dönmüştü. Vakıa siyasi bakımdan hiçbir şey elde edememiş⁶⁴ fakat , uzak batı memleketlerine dair bir çok haberler getirmişti. Genellikle Orta Asya'daki Türk toplulukları hakkında çok geniş ve teferruatlı bilgiler verebilecek durumda idi. Ayrıca ticaret yollarını da incelemiş Çin ticaret emtialarının Doğu Türkistan'dan geçen kervan yolları ile her türlü ticari nakliyatla ilgili konular üzerinde derin bilgiler sahibi olmuştu.⁶⁵ Henüz orta çağın en önemli ticaret yolu olan İpek Yolu teşekkül etmeden de bu istikamet üzerinde kervanlar bir ticari emtiayı Çin'den batıya Ön Asya'ya kadar taşıyorlardı. Bütün bu ticaret yolları Hunların himayesinde bulunuyordu. Yolların gittikçe önem kazanması ile Çinlilerin Hunlara devamlı haraç verme mecburiyeti hasıl olmuş⁶⁶ ayrıca bu uzak memleketlerle vasitasız ve emin ticari münasebetlerin temini Çinlilerin arzusunu daha da kuvvetlendiriyordu.⁶⁷

Çinliler'in Han dönemi İmparatorlarından Wu-ti'nin bir siyaset icabı Hun Türklerine karşı Yüeci'lere elçi olarak gönderilen ve Türk yurtları hakkında oldukça önemli bilgiler elde eden Chang - Chien'in Yüecilere yaptığı

⁶³ BOULNOIS, L; a. g. e. s. 25- 28.

⁶⁴ EBERHARD, W; a. g. e. s. 96. LİGETİ, L; a. g. e. s. 54, BOULNOIS, L; a. g. e. s. 27.

⁶⁵ DİYARBEKİRLİ, N; *Hun Sanatı*, İSTANBUL, 1972, s. 20. EBERHARD, W; a. g. e. s. 96.

⁶⁶ DİYARBEKİRLİ, N; a. g. e. s. 96.

⁶⁷ EBERHARD, W; a. g. e. s. 96.

bu seyahati siyasi olarak belki de oldukça başarısız kalmış ve Çin İmparatorluk sarayı hayal kırıklığına uğramıştı. Ama şu bir gerçektir ki, Çin'in batı ile temasını, Çin kültürünün Akdenize kadar yayılmasını sağlamıştır.⁶⁸

Çin'in siyasi nedenlerle Hunlara üstünlük kurmaları amacıyla başlattığı batıya açılma ve Türkistan devletleriyle ilişki kurma politikası her ne kadar tam bir başarıya ulaşamamışsa da ekonomik açıdan yeni bir döneme başlamasına neden olmuştur.

Han devri imparatorlarından Wu-ti (M. Ö. 141 - 189) ile başlayan bu yeni dönem Hun ile Çin imparatorlukları arasındaki Türkistan devletleri üzerinde kurulmaya çalışılan hâkimiyet mücadelesinin de bir başlangıcı kabul edilebilir.⁶⁹

c- Chang - Chien'in Elçi Olarak Gönderilmesinin Ekonomik Nedenleri ve Sonuçları

Chang Chien'in elçi olarak gönderilmesi olayı yalnızca diplomatik açıdan değil, ekonomik gelişmeler yönünden de büyük önem taşır. Çin elçisinin "*Batı memleketleri*" (Hsi- yü)⁷⁰ ni dolaştığı sıralarda buralarda Çin mallarının özellikle ipek ve ipekli mamullerin büyük bir ilgi ve rağbet gördüğü dikkatini çekmişti. Eğer Çin, bu avantajı iyi kullanabilirse hem diplomatik, hem de ekonomik kazançlar sağlayabilir ve bir çok küçük devleti kendi tarafına çekebilirdi. İşte burada Çin'in yüz yıllarca uygulamaya çalıştığı bir sistem, yani "*Haraç*" sistemi⁷¹ devreye girmektedir. Han dönemin-

⁶⁸ ÖZERDİM, M; " Hsi - Yü Olarak Çin Türkistan'ın Tarihi Sınırlaması ve Tarihi Önemi", *D.T.C.F.D. C. XII, Sy. 1-3, ANKARA, 1957, s. 212.*

⁶⁹ ONAT, A; *a. g. m.* s. 920.

⁷⁰ ONAT, A; *a. g. m.* s. 914.

⁷¹ Haraç Sistemi ile ilgili olarak bkz. İZGİ, Ö; "II. Yüz yıla kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler", *İ. Ü. T. E. D. Sy. IX, İSTANBUL, 1978, s. 87-106.* Ö. İzgi'nin vermiş olduğu bilgilere göre Çin kaynakları her hangi bir ülkeden gelen heyetlerin getirdiği ve Çin İmparatorlarına sunduğu mallar için, "*Kung*" terimi kullanmışlardır. Bu terimin dilimizdeki karşılığı "*Haraç, Hediye, Hediye takdim etme ve Mahalli ürünleri takdim etmek*" anlamlarındadır. *Kung* terimi esasında bir sistemin ismidir. *Batıda yoktur. Osmanlılar döneminde gördüğümüz haraç verme işlemi bizim burada konu ettiğimiz haraç sisteminden tamamen farklıdır. Osmanlılar döneminde kendilerine verilen haraç, tek taraflı olduğu halde, Orta Asya Türklerinin Çinlilere verdikleri haraç çok değişik bir şekilde idi. Burada verilen haraç ticaretin yapılabilmesi için bir vasıta olmuştur. Yani haracı Türkler, Çinlilere ticareti yapabilmek için vermişlerdir.*

den itibaren bu sistem dış politikada uygulanan önemli temel unsurlardan biri olmuştur.⁷²

Çoğu zaman Çin'in Türkistan'a açılması ve gelişmesi, diplomatik ve askeri bir üstünlük kazanma olarak görülmektedir. Tabii ki bu inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak mücadele içinde ekonominin etkinliğinin de önemli bir payı olduğu göz ardı edilmemelidir. Chang Chien'den sonra bile batıya gönderilen elçilik heyetlerinin resmi olmamalarına rağmen her gidişlerinde yanlarına Çin'den aldıkları malları batıda satarak kâr elde etmek amacıyla gümüşlerdir. Sonraki Han dönemlerinde daha çok sayıda bu tür elçilik heyetleri gönderilmiş, hatta bunlar arasında tüccar olanlar bulunduğu gibi, batıyla yapılan bir çok savaşta da Çin ordusunda tüccarlara rastlanmaktadır.⁷³

Çin İmparatoru Wu-ti (M.Ö. 140-89) batı ile ilişkilerini geliştirmek için "**Haraç Sistemi**"ni geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda ünlü Çin elçisi Chang Chien'in tavsiyesi üzerine Türkistan'daki devletçiklerle daha çok hediye verme ve akrabalık kurma yollarına başvurmuştur.⁷⁴ Kısa zamanda bunda muvaffak olan Çin İmparatoru böylece Türkistan'daki devletçiklerin bir çoğunu Çin'in dostu müttefiki yapmıştır. Hatta Hun devletinin son zamanlarında Batı Türkistan devletlerinden bir kaçının hükümdarının Hunlardan ayrılarak Çin hakimiyetine girmek istemeleri ve bunun için de Çin İmparatoruna başvurmaları bunu göstermektedir.

Daha önce Wusun'larla ve Yüeciler'le⁷⁵ gerçekleştirilemeyen dostluk ve kardeşlik anlaşması da elçi Chang Chien'in ölümünden bir kaç yıl sonra gerçekleştirilmiştir. Bu tür bir uygulama çoğu zaman en etkili silah niteliğinde olabiliyordu. Böylece Türkistan'daki Hunların hakimiyeti zayıfladığı gibi, Çin'e karşı durabilecek güçlü bir birliğin de önüne geçilmiş oluyordu.⁷⁶

Çin İmparatoru Wu-ti Yüecilerden sonra ikinci teşebbüsünü, yine Hunların eski komşuları ve sonradan batıya yerleşen Wusun'lara karşı yap-

⁷² ONAT, A; "Çin Türkistan İlişkileri", s. 916, ÖGEL, B; a. g. e. C.II.s. 54.

⁷³ EBERHARD, W; **Çin Tarihi**, s. 95, ONAT, A; a. g. m. s. 917.

⁷⁴ EBERHARD, W; a. g. e. s. 93, 95, 96.

⁷⁵ ÖGEL, B; "Çin Kaynaklarına Göre Wusunların Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler", **D.T.C.F.D.** C. VI. Sy- 4, ANKARA, 1948, s. 259-278, Özerdim, M. N; "Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistanın Şehirleri", **DTCFD**, C. 9, Sy. 1-2, Ankara, 1951, s. 105-166.

⁷⁶ EBERHAD, W ; a. g. e. , s.96, Kafesoğlu , İ.;a. g. e. , s. 62.ONAT, A;a.g.m.s. 917.

miştir. İmparator, Wusun kralına gönderdiği elçilik heyetiyle birlikte hane-
dandan bir prensesi de önermiştir. Karşılığında Hunlara saldırıya geçerek,
onların nüfuz ve güçlerini kırmalarını istemiştir. Chang Chien Wusun dev-
leti ile anlaşma yapmak üzere bir kez daha görevlendirilmişse de, bu ilişki
kurma çabaları da bir sonuç vermemiştir. Buna da sebep, devletin içindeki
bazı iç meselelerden ötürü, Wusun kralı yakınlaşma teklifi ilk etapta geri
çevrilmiştir.⁷⁷

Nitekim Çin'in batıdaki hakimiyeti Çin'deki Wang Maug döneminin
başlamasıyla sona ermiş ve bölge yeniden Hun devletinin hakimiyeti altına
girmiştir.⁷⁸ Çin'in Türkistan'dan çekilmesine neden, Türklerin Çin yönetimi-
ne isyan etmiş olması idi. Türkistan'da Wang Maung döneminde büyük bir
isyan çıktığını görmekteyiz. Aslında buna sebep Çin'in batı memleketlerine
uyguladığı "*Haraç Sistemi*" idi.⁷⁹ Bu sisteme göre Türkistan'daki devletlerin
Çinlilere karşı yerine getirmeleri gereken bazı yükümlülükleri vardı. Öyle
ki, zaman zaman Çinlilerin verdikleri aldıklarından fazla oluyordu. Bu uy-
gulama çerçevesi içerisinde, Türkistan devletlerini rahatsız eden diğer bir
nokta da, gelen Çin heyetlerinin sıklığı ve büyüklüğü idi. Bir yıl içerisinde,
Çin sarayının beş ile on arasında değişen heyetler yollaması adet halini al-
mıştı. Sayı bakımından en küçüğü 100 dolaylarında iken, en kalabalığı
100'leri aşmakta idi.⁸⁰

Çinlilerle Hunların Türk yurtlarından geçmekte olan İpek yolu tica-
reti için yapmış oldukları mücadeleler, Hunların yıkılışı (M. S. 220)'na kadar
devam etmiştir. Bu mücadelede askeri yönden elde edemediklerini sinsice
politikalarla, yani Hunları içten çökerterek elde eden Çinlilerin en önemli
başarıları belki de bu olmuştur. Çin İmparatorluğunun Türklere karşı takip
ettiği ve binlerce yıl aynı şekilde devam edecek olan "*divide et impres*" (ayır
ve hükmet) siyasetinin ana hatlarını ihtiva eden Nâzır Çang - Sun Çing'in
meşhur raporunda özetle Türklerle ilgili olarak:

*"Çinliler sakın dursalar dahi, Türkler bize düşman kalacaklardır.
Onları tedip için askeri kuvvetlerin teşkiline durum elverişli değildir. Eğer
Türkler rahat bırakılacak olurlarsa, onlar bize karşı hücumla geçecekler-*

⁷⁷ ÖGEL, B ; a. g. e. s. 259 - 278, ONAT, A; a. g. m. s. 916. EBERHARD,
W; a. g. e. s. 96.

⁷⁸ EBERHARD, W; a. g. e. s. 104.

⁷⁹ İZGİ, Ö; "Orta Asya Devletlerinin Çinle Yaptığı Ticari Münasebetler", T.E.D.
İSTANBUL, 1978, s. 97-106.

⁸⁰ ONAT, A; a. g. m. s. 918.

dir. İşte bundan dolayıdır ki, (Türkleri) tedricen defetmek için gizli vasıtalarla başvurmak gerekiyor " denmektedir.⁸¹

Türklerin savaş yoluyla hakimiyet altına alınamayacağını çok iyi bilen Çinliler, ince siyaset ve hilekârlıklarını işletmesini ve Türklerin en zayıf noktalarını bulup oradan vurmaya çok iyi bilmişlerdir. Çinlilerin Türklerle karşı uygulayacağı politikayı belirleyen ve bunun büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmesi gerektiğini ileri süren Çin Nâzırı Çang - Sung Çing Türklerle ilgili görüşlerinde şunlara da yer vermektedir:

*"Dış görünüşte onlar hep beraber gibi iseler de, içten birbirlerine karşı düşmanlık hisleri beslerler, bu düşmanlıklar ve onların ihtirasları körüklenirse harbe tutuşmakta gecikmeyeceklerdir. Kuvvetliler arasında ayrılık tohumları ekilmeli ve zayıf olanlar kuvvetliye karşı birleştirilmelidir."*⁸²

Türk milletini bu şekilde parçalayarak yok etmek isteyen Çinliler, çoğu zaman bu politikalarında oldukça başarılı da olmuşlardır. Çünkü Orta Asya'da çok büyük imparatorluklar kurmuş olan Türk milleti, kurmuş olduğu bu imparatorluklarını Çinliler değil, yine kendileri yıkmışlardır.

Orhun yazıtlarında Türklerin içine düştükleri bu kötü durumları ve Türk milletinin düşmanları tarafından esir edilişi şu sözlerle ifade edilmektedir:

*"...küçük kardeşleri kağan olmuş ve tabi oğulları, yeğenleri kağan olmuşlar. Ondan sonra küçük kardeş büyük kardeş gibi yaratılmamış. Oğul babası gibi yaratılmamış ve şüphesiz kötü kağanlar tahta çıkmışlar. Buyrukları (yüksek memurlar) da kezalik her halde cahil imişler. Beylerle halk arasındaki nifak ve Çinlilerin kurnazlık, hilekârluk ve şirretliği dolayısıyla ve küçük kardeşlerle büyük kardeşleri birbirleri aleyhine kıyam ettirdikleri ve beylerle halk arasına nifak tohumu ettikleri için, (Türk Tanrısı) Türk Milletinin atalardan kalma ülkesini zevale yüz tutturmuş ve meşru kağanlarını süküta uğratmış".*⁸³

"Türk beylerinin oğulları Çinlilere köle ve pak kızları halayık oldular... Onun için doğuda gün doğusuna değin sefer açtılar; batıda

⁸¹ KURAT, A.N; "Göktürk hakanlığı", s. 16.

⁸² KURAT, A.N; a. g. m. s. 17.

⁸³ ORKUN, H. N; Eski Türk Yazıtları, ANKARA, 1987, s. 31, 32.

*Demirkapıya değin sefer ettiler; Çin imparatoru buraların memleket ve devletlerini hükümleri altına aldılar...*⁸⁴

Çinlilerle Türkler arasında Türk yurtlarından geçen tarihi İpek Yolu için mücadeleler M. S. Ki yüz yıllar içerisinde de devam etti.

Türkistan'daki bir çok küçük devletlerin bir kısmı Çin'le dost oldukça daima ticaret kervanları için yol açık oluyordu. Bu Türkistan'da büyük bir ordu tutmaktan daha ucuz ve faydalı idi. Fakat Türkistan büyük bir devletin hakimiyeti altına girerse, o zaman devlet ticaret imkanları kalkmış olacaktı. Bu sebeplerden dolayı M. S. İlk yüz yıl içerisinde Çin'in Türkistan'a yapmış olduğu askeri seferlerinde, bilhassa Çin şef muavini Pan Ch'ao'nun maharetiyle kısa bir zamanda başarılar elde edildi ve bütün Türkistan zapt edildi. (M. S. 73 - 89)⁸⁵

Han sülalesinin 220'de ortadan kalkmasından sonra Çin'in birliği parçalandı, bu parçalanma devrinde özellikle Batıya giden ticaret yollarını da ellerinde tutmak için birbirleriyle mücadeleye girişen bir çok küçük büyük sülaleler kuruldu. Bilindiği gibi, Çin ile batı ülkeleri (yani Türkistan) arasındaki geçit yeri bugünkü Kansın denilen bölgedir. Bu bölge tarihin her devrinde ticaret yollarının üzerinden geçtiği önemli bir bölge olmuş, bu sebepten de burası Çin, Tibet ve Orta Asya'daki hakim iktidarlar arasında bir çekişme alanı ola gelmiştir. İşte söz konusu bu bölgenin öneminden dolayıdır ki, Çin'deki Han sülalesi 220'de daha yıkılır yıkılmaz bu bölgeye hakim olmak isteyen bir çok küçük yönetimler türemiştir. Prof. Eberhard'ın da belirttiği gibi burada kurulmuş olan devletler "*yalnız bir ticaret devleti*" idiler.⁸⁶ Bu ticaret devletlerinin en önemlisi Liang sülalesi tarafından kurulan Liang devleti idi (397). Bir süre sonra Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılan Liang devleti, 439'da Topa (Tabgane)'ların Batı Kansu'ya tamamen hakim olması ile ortadan kalkmıştır. Doğu Kansu eyaletinde varlığını sürdüren Güney Liang (379 - 414) devletini de yine bölgeye tamamen hakim olan Topalar ortadan kaldırdılar.⁸⁷

Batı ülkelerinde, yani Orta Asya'nın büyük bir kısmında ise M. S. 216 yılında Hun hâkimiyetinin tamamen yok olmasından sonra iktidar önce

⁸⁴ ORKUN, H. N; a. g. e. s. 32. TEKİN, T; *Orhun Yazıtları*, ANKARA, 1989, s. 9, 10.

⁸⁵ EBERHARD, W; a. g. e. s. 108, 109.

⁸⁶ EBERHARD, W; a. g. e. s. 155.

⁸⁷ EBERHARD, W; a. g. e. s. 152.

Doğu Moğollarından Sien - Pi'lere geçmiş,⁸⁸ onu da 386'da Juan - Juan (Avar)lar takip etmişlerdi.⁸⁹ Her iki Moğol iktidarı da Orta Asya'nın tamamına hakim olamadığından, Türk yurtlarından geçen ticaret yollarının tamamına yine Türklerin başka bir güçlü iktidarı olan Ak Hun (Eftalit)'lar hakim olmuşlar ve bu 552 yılına kadar devam etmiştir.

Çindeki Toba devleti (385 - 550)'nin yıkılması, Orta Asya'da Moğol sülalesinden olan Avarlar'ın hakimiyetinin sona ermesi ve bütün bunlardan daha önemli olmak üzere Batıda Bizans İmparatorluğunda dahi hissedilen, o zamanın dünyasında bir deprem gibi sarsıntı yaratan büyük bir olay vuku bulmuştu. VI. Yüz yılın ortalarında eski Hun devletinin Gök Türk Aşına o-bası, yeni ve güçlü bir devleti hem de ilk defa Türk Hakanlığı adıyla kurmayı başarmıştı. Artık Türk Yurtlarından geçen tarihi ticaret ve askeri ulaşım yolu olan *İpek Yolu*'nun yeni hakimi ve sahibi *Gök Türk*'lerdi.

---

⁸⁸ KAFESOĞLU, İ; *Türk Milli Kültürü*, s. 66, ÖGEL, B; *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 406.

⁸⁹ GÖKALP, C; *a. g. e.* s. 29.